

1.01
Prejeto 10. 11. 2010

UDK 330:316.77(497.4) "1945/2004"

Jože Princič*

Vpliv amerikanizacije na gospodarsko življenje v Sloveniji s poudarkom na drugi polovici 20. stoletja

IZVLEČEK

Osrednji predmet in problem pričujoče razprave je dejaven odnos slovenske politike in gospodarstva do procesa amerikanizacije po drugi svetovni vojni. Slovenci so se z amerikanizacijo, ki je bila in je še vedno eno od gibal globalnih svetovnih procesov, soočili že v njenem začetku, nato pa obdržali stike z njo vse do današnjih dni. Ti so bili raznovrstni, spremljali so jih vzponi in padci, naklonjenost in nasprotovanja ter različni odzivi politične in drugih elit. V času socialistične družbene ureditve na Slovenskem ne moremo govoriti o amerikanizaciji kot konsistentni družbeni praksi. Kljub temu pa je bil ameriški vpliv vseskozi navzoč in se je stopnjeval, tako da lahko rečemo, da so Slovenci v sodobni, razviti svet vstopali skozi ameriška vrata. Amerikanizacija slovenskega prostora je prišla do veljave po političnih spremembah in slovenski osamosvojitvi leta 1991, ko se je lahko povezala z idejami demokratizacije, modernizacije, tržnega gospodarstva in potrošništva.

Ključne besede: Slovenija, amerikanizacija, industrializacija, potrošništvo, John M. Keynes, jedrska elektrarna Krško

ABSTRACT

INFLUENCE OF AMERICANISATION ON THE ECONOMIC LIFE IN SLOVENIA WITH THE EMPHASIS ON THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

The central subject and issue of the author's discussion is an active attitude of the Slovenian politics and economy towards the process of Americanisation of Slovenia (the transfer of basic values, relations, rules, organisational forms, and also technology from the United States) after World War II. Slovenians already faced Americanisation – one of the driving forces of the global processes – during its beginnings, and have remained in touch with it to this very day. It involved various processes and was accompanied by rises and falls, sympathy and opposition, as well as elicited different responses from the political and other elites. During the socialist regime in Slovenia we cannot discuss Americanisation as a consistent social practice. Nevertheless, the American influence has constantly been present and increasingly prominent, therefore we can say Slovenians have entered the modern, technologically developed world through the gates of the United States. The Americanisation of the Slovenian space has asserted itself after the political

* **Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-naslov: joze.princic@inz.si**

changes and attainment of Slovenian independence in 1991, when it became associated with the ideas of democratisation, modernisation, market economy and consumption.

Key words: Slovenia, Americanisation, industrialisation, consumption, John M. Keynes, the Krško nuclear plant

Trije valovi amerikanizacije

V prvi polovici 20. stoletja so Združene države Amerike (ZDA) izpolnile vse pogoje, da so dosegle odločilno premoč v gospodarski strukturi sveta in postale njegova vodilna sila. Temeljnega pomena za hiter in izjemno uspešen gospodarski in tehnološki razvoj ZDA ni bil le v tem, da so v tej državi nadgradili idealno povezavo hitre gospodarske rasti in velikih proizvodnih zmogljivosti s kapitalom, sodobno tehnologijo, znanostjo in raziskovalnim delom, temveč tudi v tem, da so znali zagotoviti premoč inteligenci, torej imanentnemu kapitalu, ki obstaja v izumih, organizaciji pretvarjanja novih tehničnih rešitev v proizvodnjo in v enaki meri na znanstvenih metodah sloneči sposobnosti upravljanja podjetij. Da pa so ZDA postale »dežela prihodnosti«, je bilo treba še nekaj: država je morala sprejeti odločilno vlogo usmerjevalca in organizatorja tega procesa, zlasti financirati šolstvo in izobraževanje, zagotoviti velika naročila industriji ter nuditi sistematično in zadostno pomoč svojim družbam pri nastopanju v tujini.

Po drugi svetovni vojni so ameriške družbe vložile v evropski trg velika sredstva. Izbirale so sektorje z razvito tehniko in močnim razvojnim koeficientom, ki so predstavljali podlago drugi industrijski revoluciji. Velike ameriške korporacije so se z lahkoto prilagajale različnim pogojem poslovanja in svoje naložbe financirale s pomočjo evropskih virov. Neposredni učinki ameriških naložb so bili tako pozitivni kot negativni, odvisno od tega, s katerih strani jih ocenjujemo. Evropske vlade so bile nezadovoljne z ameriško konkurenco, zato so vseskozi iskale protiukrepe in se skušale otresti ameriške prevlade. Pri tem pa so imele omejene možnosti.¹

Amerikanizacija Evrope je potekala v treh valovih, ki niso bili enako visoki in močni in so se med seboj razlikovali tako v prostorskem kot časovnem pogledu. Prvi val (1870–1945) je bil v primerjavi s kasnejšima plitek in se je kmalu umaknil. Njegov vpliv je bil omejen na nekaj gospodarskih področij. Vrh je dosegel v desetletju po prvi svetovni vojni, ko se je Evropa seznanila z značilnostmi proizvodnje v ZDA (serijska proizvodnja, delovno varčni stroji, zamenljivi deli), posameznimi izdelki in z načrtnim prizadevanjem za racionalizacijo in modernizacijo proizvodnje, katere sinonima sta bila taylorizem in fordizem. S svetovno gospodarsko krizo je prvi val amerikanizacije usahnil. Ameriški vzorec se je v tridesetih letih znašel v globoki krizi.

Drugi val amerikanizacije je opravil grobo delo pri spreminjanju proizvodnje,

¹ Gl. knjigi J. J. Servan-Schreiberja: *Ameriško izzivanje*. Ljubljana 1969; isti, *Svetovni izziv*. Zagreb 1980.

delitve in v vedenju skoraj na vseh področjih evropske družbe. Potekal je sočasno z dolgim povojnim gospodarskim razcvetom od petdesetih do zgodnjih sedemdesetih let. V tem času so si voditelji ZDA s pomočjo projektov (Marshallov plan) in ustanov (OECD) prizadevali Evropo prepričati o premoči ameriškega sistema. Ameriške korporacije so z načrtno naložbeno politiko začele prevzemati nadzor nad najbolj razvitimi proizvodnimi sektorji, od katerih je bil odvisen nadaljnji industrijski razvoj. Val je dosegel vrhunec konec šestdesetih let, ko je začel upadati. Amerikanizacija je izgubljala moč, ker je evropsko gospodarstvo svoje učitelje dohitelo in jih na nekaterih področjih celo prehitelo. K temu sta prispevali tudi prva naftna kriza leta 1973 in težave zaradi vojne v Vietnamu. Pozornost evropskega gospodarstva se je od ZDA preusmerila k Japonski, kjer so podjetja elektronske in avtomobilske industrije s korenito prenovo fordove proizvodnje po tekočem traku uspela bistveno zmanjšati stroške dela.

Tretji val amerikanizacije se je od predhodnih razlikoval po tem, da je potekal vzporedno z globalizacijo svetovnega gospodarstva in bil z njo tesno povezan. Temeljna načela obeh procesov so si bila zelo podobna, saj so temeljila na pospeševanju konkurenčnosti, komercializacije in individualizacije ter na omejevanju vlog nacionalnih vlad pri uravnavanju gospodarskega življenja. Ta val je odigral svojo vlogo do konca, saj je poglobil in razširil ameriški vpliv na skoraj vsa področja družbenega življenja. Začel se je v osemdesetih letih preteklega stoletja, ko so revolucija v informacijski tehnologiji, pojav nove ekonomske paradigme (monetarizem in supply-side čikaške šole) in propad socialističnih planskih gospodarstev še močnejše kot v preteklem valu uveljavili ZDA kot svetovni vzorec za doseganje hitre gospodarske rasti, bogastva in moči. V tem času ZDA niso bile več le superioren gospodarski stroj, ki je napredoval za 50% hitreje kot njegov evropski tekmeč, temveč so postale tudi edina svetovna velesila. Gospodarsko upadanje in spreminjanje sestave prebivalstva je v mnogih evropskih državah še povečalo privlačnost tržnoliberalne ekonomske politike, ki jo je predstavljala ameriška oblika kapitalizma. Po letu 2000 je začel greben tretjega vala amerikanizacije hitro upadati. Najprej je počilo pri velikih internetnih družbah, sledili sta zalivska vojna proti Iraku in padec vrednosti dolarja, ki je povzročil velik proračunski primanjkljaj. Ti in še nekateri drugi pojavi so leta 2004 spodbudili ugibanja, ali se bo v naslednjih letih tretji val amerikanizacije zaustavil ali pa se bo obnovil.²

Soočenje slovenske družbe z amerikanizacijo

V preteklosti so bili stiki Slovencev in slovenske družbe z ameriškim gospodarstvom in s procesom amerikanizacije zelo raznovrstni, spremljali so jih vzponi in padci, naklonjenost in nasprotovanja ter različni odzivi oblasti in izpostavljene inteligence. Prvi so bili ameriškemu vplivu izpostavljeni Slovenci, ki so se že v 19.

² Podrobneje Harm G. Schröter: *Americanization of the European Economy. A compact survey of American economic influence in Europe since the 1880s.* Dordrecht 2005.

stoletju izseljevali v ZDA zaradi ekonomskih, političnih, misijonarskih in drugih razlogov. Do konca prve svetovne vojne se je v slovenskem prostoru izoblikovalo izrazito črno-belo ocenjevanje ameriškega načina življenja in gospodarjenja. Najbolj kritična je bila Rimskokatoliška cerkev, ki je skušala s širjenjem združništva zajeziti množično izseljevanje kmečkega prebivalstva v ZDA.

Če je stara celina v 19. stoletju evropeizirala Severno Ameriko, so ZDA v 20. stoletju začele amerikanizirati Evropo. Ta proces je dosegel Slovenijo po koncu prve svetovne vojne, nakar so se v naslednjih letih soočili s tržno-industrijsko logiko ter prednostmi in skrajnostmi ameriškega kapitalizma tudi drugi deli kraljevine SHS oziroma Jugoslavije. V tem času se je povečalo število knjig in časopisnih poročil, v katerih so skušali bralcem pojasniti ozadje naglega ameriškega dviga med industrijske velesile, jim približati značilnosti ameriške družbe in gospodarstva, ameriška mesta in ameriški način življenja. Poleg domačih založnikov so bili dejavni tudi ameriški. Tako je zastopnik ameriške ladijske linije United States Lines dr. Ivan Černe v Ljubljani izdajal štirinajstdnevnik *Gospodar* (s podnaslovom *The Economist*), ki je v prvi vrsti reklamiral matično podjetje. Največje zanimanje za ZDA kot vzorec uspešnega kapitalističnega in industrijskega razvoja je bilo med liberalnim meščanstvom, ki je bilo že po naravi bolj podjetniško usmerjeno. Njihov časopis *Jutro* je objavil več člankov, v katerih je obravnaval ameriško gospodarsko moč in iznajdljivost. V članku iz septembra 1920 je ameriški dolar opisan kot »vsemogočna« in »silno žilava valuta«, ki se je v »celih rekah razlil preko oceana« in zaradi spretnosti ameriških podjetnikov »sili« v jugoslovanska industrijska podjetja in vedno bolj odločilno vpliva na izvozno in uvozno bilanco.³ Tudi članek s konca leta 1927 je obravnaval vodilna načela ameriškega načina življenja in gospodarjenja, ki so bila z »brezprimerno doslednostjo usmerjena na dosego največjega uspeha z najmanjšim naporom«. Podlaga za ta članek je bilo predavanje uglednega ameriškega gospodarskega propagandista Herberta M. Cassona na Dunaju, ki je orisal številne prednosti racionalizacije v gospodarstvu kot enem od odločilnih gibal ameriškega gospodarjenja in uspeha. Potem je načel problem prenašanja ameriških metod na evropska tla. Avtorja članka je predavanje M. Cassona navdušilo. Dodal pa je razmišljanje, da se amerikanizacija evropskega prostora ne bo mogla izpeljati s preprostimi prenašanjem ameriških metod, temveč bo treba omogočiti, da se bodo postopoma »izkristalizirale« metode, ki bodo ustrezale evropskim razmeram.⁴

Uredništvo *Jutra* je podpiralo tudi prizadevanja za pridobitev ameriških Slovencev, da bi prenesli »svoje izkušnje, energijo, kapital in svoj amerikanizem« v prvotno domovino.⁵ Največ pozornosti je namenilo pogovorom med predstavniki Zveze gospodarskih zadrug v Ljubljani in Slovenske narodno podporne jednote v Čikagu, ki so se začeli oktobra 1926 in se uspešno končali januarja 1927. Takrat je glavni odbor Slovenske narodno podporne jednote sprejel okvirni predlog kapital-skih naložb iz Ljubljane in naročil svojemu gospodarskemu odboru, naj jih podrob-

³ *Jutro*, 22. 9. 1920, str. 3, Organizacija kapitala ameriških Jugoslovanov.

⁴ *Jutro*, 13. 12. 1927, str. 5, Ameriške naložbe v Sloveniji.

⁵ *Jutro*, 22. 9. 1920, str. 3, Organizacija kapitala ameriških Jugoslovanov.

neje preuči. Slednji je potem na seji 12. julija 1927 sklenil, da bodo v ta projekt vložili 50.000 dolarjev.⁶

Dnevnik Jutro je svoje bralce obveščal tudi o naložbami bogatih in vplivnih angleških in ameriških podjetnikov v jugoslovansko lesno industrijo in bančništvo, o njihovem velikem zanimanju za udeležbo pri gradnji oziroma posodobitvi jadranskih prometnic in luk,⁷ pa tudi o načrtu za zgraditev velike tovarne za sestavljanje Fordovih avtomobilov v črnogorskem pristanišču Bar, ki naj bi postalo izhodišče za prodajo Fordovih avtomobilov na Balkanu in v Vzhodni Evropi.⁸ Henry Ford in njegov novi način proizvodnje, ki je temeljil na natančni standardizaciji, tekočem traku in množični proizvodnji, je bil že v dvajsetih letih preteklega stoletja tudi v Sloveniji priljubljena tema zlasti liberalnega časopisja in tudi javnih razprav in predavanj. Med organizatorji teh je zagotovo izstopal Celjan Emilijan Lilek, ki se je v svojih razmišljanjih o državnih in ustavnih vprašanjih že pred sprejetjem Vidovdanske ustave leta 1921 navduševal nad ZDA in hvalil njihov napredek. Leta 1921 je Lilek postal prvi predsednik Ljudskega vseučilišča v Celju, kjer so prirejali številna predavanja, tudi o prevzemanju idej Henryja Forda. O njem je leta 1927 objavil tudi knjigo.

Poleg prednosti so v obdobju med obema svetovnima vojnama začeli mediji in skupine intelektualcev opozarjati na prikrito socialne, rasne in druge slabosti in pomanjkljivosti »ameriškega izziva« ter na latentno »nevarnost«, ki jo je za evropske konkurente s svojimi silnimi zmogljivostmi in množico delovne sile predstavljalo ameriško gospodarstvo. Protiameriško razpoloženje je bilo še posebej močno pri slovenskih konservativnih in katoliških izobražencih. Za to so obstojali tudi globlji, notranjecerkveni razlogi.

Ameriški vpliv po drugi svetovni vojni

V času socialistične družbene ureditve, to je v letih 1945 do 1990, v Jugoslaviji ne moremo govoriti o amerikanizaciji kot o konsistentni ekonomski in družbeni praksi. Zagotovo pa je bil posreden vpliv ZDA na oblikovanje jugoslovanske gospodarske politike čutiti vse od konca druge svetovne vojne. Po letu 1960 se je postopoma večal, dokler ni postal v času gospodarske krize neposreden in odločujoč. Zato lahko zapišemo, da so v drugi polovici 20. stoletja Slovenci, tako kot tudi drugi jugoslovanski narodi, vstopali v sodobni, razviti svet skozi ameriška vrata.

V obdobju 1945–1948 je bil ameriški gospodarski vliv navzoč prek različnih dobav Unrre. Na začetku so prevladovale pošiljke hrane, najnujnejših življenjskih potrebščin in zdravil, ki so preprečile stradanje in olajšale težave pri t. i. racionirani prehrani prebivalstva. V letih 1946 in 1947 pa je Jugoslavija prek Unrre dobila tudi precej kmetijskih potrebščin, traktorjev in tovornjakov, strojev, opreme in raznega in-

⁶ Jutro, 29. 11. 1927, str. 5, Ameriške naložbe v Sloveniji.

⁷ Jutro, 7. 9. 1928, str. 5, Zanimanje ameriškega kapitala za naše gospodarstvo.

⁸ Jutro, 11. 6. 1930, str. 6, Proučevanje terena za gradnjo Fordove tvornice v Baru.

dustrijskega materiala, ki je pripomogel k hitrejši obnovi gospodarskega življenja v državi.⁹

Po nekajletni prekinitvi se je v petdesetih letih znova začel krepi ameriški vpliv v gospodarskem življenju. Bil je posreden in šibak – šlo je predvsem za dobave hrane in različne oblike pomoči na področju tehničnega sodelovanja. Ko je Jugoslavijo leta 1950 in 1951 prizadela močna suša, so ji Združene države odobrile za 70 milijonov dolarjev brezplačne pomoči v živilih. V tem času je bila Jugoslavija deležna tudi pomoči v obliki prehrambnih proizvodov, ki jih je na podlagi dogovora o pomoči med vladama FLRJ in ZDA v Jugoslavijo pošiljala ameriška dobrodela organizacija CARE. Ta je k zbiranju sredstev za premagovanje prehrambnih težav v Jugoslaviji povabila tudi ameriške državljane.¹⁰ V drugi polovici petdesetih let so ZDA Jugoslaviji odobrile posojilo za nabavo pšenice in bombaža iz ameriških kmetijskih presežkov. Posamezne ameriške ustanove so pokazale pripravljenost sodelovati pri racionalizaciji in tehnološki posodobitvi posameznih proizvodnih programov. V tem času se je začelo krepi sodelovanje na področju znanosti in izobraževanja. Leta 1956 je bilo sklenjeno, da bo v ZDA (in še nekatere druge države) odšlo na izpopolnjevanje 242 jugoslovanskih agronomov. Leta 1959 se je začelo sodelovanje s Fordovo ustanovo (kasnejšo IREX), ki je štipendirala jugoslovanske gospodarske strokovnjake, leta 1964 pa se je Jugoslavija vključila v Fulbraightov program izobraževanja.

Leta 1961 se je končalo obdobje ameriške pomoči, ki je bila kombinacija neposredne pomoči in »mehkih posojil«, vračljivih tudi v dinarjih. Začelo se je obdobje, v katerem so ZDA začele načrtno krepi svoj posredni ekonomski vpliv v Jugoslaviji. Najprimernejša oblika so bile mednarodne denarne ustanove kot Svetovna banka (IBRD) in Mednarodna denarna korporacija (IFC), v katerih so imele ZDA prevladujoč vpliv. Svetovna banka je pripomogla s svojimi posojili in nasveti k uspešnemu začetku gospodarske reforme leta 1965. V letih 1961–1983 je dala Jugoslaviji 43 posojil v skupnem znesku 2,2 milijarde dolarjev za infrastrukturne projekte in kmetijstvo, pozneje tudi za razvoj drobnega gospodarstva in zasebnega sektorja. Ta posojila so bila dejansko namenjena odpravi ozkih grl v delovanju jugoslovanskega gospodarstva in so bila razvojno naravnana. Banka je delovala strpno in je dopuščala, da so bila ta sredstva občasno preusmerjena za splošnobilančne potrebe. Čeprav so bila posojila v sedemdesetih letih že nekoliko pogojevana z liberalizacijo zunanje trgovine, cen in z izboljšanjem ocenjevanja investicijskih projektov, sankcij za neizpolnjevanje dogovorjenega ni bilo.¹¹ Jugoslavija je postala članica IFC leta 1968, ko je v korporacijo vložila 591 milijonov dolarjev. Že pred tem je od nje dobila več posojil, prvo že leta 1949. V šestdesetih letih je dobila štiri, v sedemdesetih pa deset posojil.¹² Konec šestdesetih let (1968) so pri Generalnem konzulatu Ju-

⁹ Bojan Himmelreich: Pike, špekulanti in Trumanova jajca : preskrba prebivalstva Slovenije z balgom široke potrošnje v letih 1945–1953. Celje 2008, str. 335–341.

¹⁰ Prav tam, str. 346–351.

¹¹ Jože Prinčič, Neven Borak: Iz reforme v reformo. Ljubljana 2006 (dalje Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo), str. 441–442.

¹² Prav tam, str. 452.

goslavije v San Franciscu odprli delovno mesto ekonomskega konzula z nalogo, da razširi gospodarske odnose z ZDA. V tem času se je povečalo število obiskov jugoslovanskih delegacij v ZDA. Med odmevnejšimi je bil obisk Josipa Broza oktobra 1971, med katerim se je sestal tudi z ameriškimi podjetniki. Rezultat je bil viden takoj: že sredi januarja naslednjega leta je New York Times poročal o ameriških korporacijah, ki so začele pogajanja z jugoslovanskimi podjetji.

V sedemdesetih letih so se ekonomski odnosi med državama okrepili in razširili. Glavna oblika je bila blagovna menjava. Le na začetku je bila uravnotežena, potem pa sta začela izvoz in uvoz nihati. Vse do leta 1979 je Jugoslavija nekako uvoz pokrivala z izvozom v višini 54% do 124%, potem pa je pokritost padla na 35% do 39%. Jugoslavija ni uspela izrabiti ugodnosti in brezcarinskega izvoza, ki jih je lahko od leta 1976 uveljavljala za določene izdelke. Poglavitni razlog je bil prevelik razkorak med cenami surovin in izdelkov na domačem in ameriškem trgu kot tudi v dejstvu, da številna jugoslovanska podjetja niso zmogla nuditi zahtevanih količin in tudi zadržati kakovosti. Gledano v celoti, je blagovna menjava z ZDA vse do razpada države ostala skromna; leta 1985 delež izvoza ni dosegel 5%, delež uvoza pa je komaj presegel 59,5%.¹³

Tabela 1: Blagovna menjava SFRJ z ZDA v obdobju 1970–1989¹⁴

V 1000 ameriških dolarjev		
Leto	Izvoz	Uvoz
1970	89.513	160.141
1971	109.195	196.805
1972	150.288	198.451
1973	232.551	186.711
1974	315.698	354.265
1975	264.600	415.831
1976	353.021	369.753
1977	296.857	545.498
1978	371.026	615.829
1979	372.933	1.059.414
1980	392.697	1.015.012
1981	387.032	957.606
1982	310.961	845.948
1983	346.138	755.035
1984	431.651	619.879
1985	462.810	777.705
1986	565.358	672.723
1987	745.695	733.333
1988	766.254	724.716
1989	692.385	756.052

¹³ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Gospodarska zbornica Slovenije (dalje AS 1165), šk. 1669, Poročilo ITEO o delu za leto 1986, Ljubljana 1986.

¹⁴ ARS, AS 1165, Blagovna menjava z ZDA, šk. 1660 in 1692.

Precej večjo težo so imele ameriške naložbe v jugoslovansko gospodarstvo. V letih 1968 do 1979 so bile po višini vlaganj tujih oseb ZDA na prvem mestu, saj so bile udeležene pri 24 pogodbah s skupnim vložkom nekaj več kot tri milijarde dinarjev, kar je znašalo 37,4% vseh vloženih tujih sredstev.¹⁵ V začetku osemdesetih let so bile ZDA na prvem mestu med partnerji na področju finančnega sodelovanja in po obsegu skupnih naložb, na drugem mestu pa po prenosu tehnologij. V obravnavanem obdobju je vrsta jugoslovanskih podjetij ustanovila v ZDA svoje poslovne enote. Do leta 1984 jih je bilo že 55.¹⁶

V osemdesetih letih so ZDA odprto in neposredno posegle v premagovanje jugoslovanske gospodarske in dolžniške krize. Zagotovile so si vodilno vlogo v konzorciju tujih upnikov, ki je prevzel popoln nadzor nad razpletanjem dolžniških razmer in nadaljnjim financiranjem Jugoslavije. Ameriško poseganje v reševanje jugoslovanskih težav je bilo posledica vpletenosti ameriških bank, podjetij in številnih ameriških državnih agencij v jugoslovanske investicijske projekte, zato so se ZDA poleg dolžniškega lotile tudi reševanja drugih problemov, ki so bili ključni za ozdravitev jugoslovanskega gospodarstva. Nanašali so se na občutljiva vprašanja suverene gospodarske politike države, njenega nadzora nad gospodarsko politiko in na njene najpomembnejše instrumente, kot so ponudba denarja in posojil, obrestne mere, devizni tečaj, cene itn. Zadnji predsedniki zveznih vlad so se pri iskanju poti iz krize opirali predvsem na ameriške ekonomske svetovalce. Najbolj izpostavljena sta bila Jeffrey Sachs in David Lipton, ki sta leta 1989 pripravila načrt za odpravo jugoslovanske hiperinflacije. Ta stabilizacijski načrt je tako navdušil Zvezni izvršni svet, da je postal sestavni del Programa gospodarske reforme in ukrepov za njegovo uresničitev v letu 1990. Program je bil v Jugoslaviji sprejet z velikim olajšanjem, vendar je zaradi notranjih neskladnosti in nedoslednosti pri izvajanju propadel že po štirih mesecih.

Do ustavne preobrazbe jugoslovanske federacije leta 1974 je Slovenija lahko vzpostavljala in urejala gospodarske stike z ZDA le prek pristojnih zveznih ustanov oziroma na podlagi meddržavnih sporazumov. Tako je sporazum med FLRJ in ZDA o kontrapart fondih iz decembra 1956 okraju Koper namenil investicijski kredit v višini 4,2 milijona din za 12 objektov, med katerimi so bili avtocesta Senožeče–Rižana, Lama Dekani, hladilnica v Dekanih, Tomos Koper, zgraditev električnih vodov in nakup ribiških ladij. Leta 1961 je republiška vlada dodeljena sredstva kreditov iz ameriške pomoči namenila posodobitvi proizvodnje v železarnah Jesenice in Štore, v Impolu Slovenska Bistrica ter povečanju proizvodnje fosforja v tovarni v Rušah. Na začetku sedemdesetih let je Slovenija pridobila posojila Svetovne banke za gradnjo avtocestnih odsekov in turističnega naselja Bernardin v Portorožu. Kranjska Iskra je del posojila za nov obrat za proizvodnjo telefonskih central v Laborah v Kranju, ki so ga začeli graditi 1970, dobila od ameriške banke Exim.

V šestdesetih letih so se na ameriškem trgu pojavila prva slovenska podjetja: Mehanotehnika Izola leta 1960, Intertrade Ljubljana leta 1965. Iskra Kranj je leta

¹⁵ ARS, fond Samoupravne interesne skupnosti za ekonomske odnose s tujino (dalje AS 1141), šk. 181, Informacija o doseženih učinkih in vlaganja sredstev tujih oseb v domače OZD, 1. 2. 1980.

¹⁶ ARS, AS 1165, šk. 1666, Ekonomski elaborat o ustanovitvi banke v New Yorku. 13. 7. 1984.

1966 ustanovila lastno podjetje v New Yorku, ki se ni ukvarjalo samo s trgovino, temveč je postalo osrednja postaja za zbiranje poslovnih informacij v ZDA. Leta 1970 je Metalka Ljubljana ustanovila svoje podjetje v Čikagu. Konec šestdesetih let se je začelo krepiti poslovno sodelovanje med ameriškimi in slovenskimi podjetji na področju elektronike, konverzije energije, predelovalne industrije in urbanizma. Do leta 1972 sta bili sklenjeni dve pogodbi o skupni naložbi, in sicer med Iskra Commerce Ljubljana in Filital Milano (podružnica podjetja iz Philadelphie) ter Etol Celje z ameriško družbo IFF & Fragrances Inc.¹⁷

Konec petdesetih in na začetku šestdesetih let so slovenske znanstvene ustanove podpisale več pogodb o sodelovanju z ameriškimi znanstvenimi ustanovami na področju podiplomskega izobraževanja in posameznih raziskovalnih projektov. Med znanimi ekonomisti, ki so na ta način odšli v ZDA, je bil tudi dr. Aleksander Bajt. Štipendija Fordove fundacije mu je omogočila izpopolnjevanje v Cambridgeu in na Massachusetts Institut of Tehnology, kjer je vzpostavil dobre stike s prvim ameriškim Nobelovim nagrajencem za ekonomijo Paulom Samuelsonom. V kasnejših letih je še enkrat odšel v ZDA, in sicer na univerzo v Virginiji, kjer je na podiplomskem tečaju predaval ekonomiko socialističnih držav in ekonomiko razvoja. Kot se je spominjal pozneje, ameriška izkušnja ni bistveno vplivala na njegovo delo, so ga pa zelo »impressionirali« pristni odnosi med profesorji, študenti in poklicnimi raziskovalci.¹⁸

V sedemdesetih letih se začelja novo in mnogo bolj dinamično obdobje gospodarskega sodelovanja Slovenije z ZDA. Za to je bila precej zaslužna slovenska stran, saj so se obiski delegacij Izvršnega sveta in posebnih gospodarskih delegacij, ki so odšle na pogovore v ZDA, kar vrstili; najštevilčnejše so bile v letih 1974, 1975 in 1982. K razširitvi blagovne in druge menjave so prispevali tudi obiski ameriške strani v Sloveniji. Najodmevnejši so bili obiski ameriških kongresnikov slovenskega porekla, guvernerja zvezne države Georgia in clevelandskega župana.

Z začetkom gospodarske krize so se zmanjšale in omejile možnosti za večje gospodarsko sodelovanje z ZDA. Njegov obseg se je zmanjšal in ni sledil splošnemu trendu zunanje trgovinske menjave SR Slovenije. To je veljalo tako za področje blagovne menjave kot višjih oblik gospodarskega sodelovanja. Zaostrene gospodarske razmere pa niso odgnale velikih ameriških korporacij, ki so iskale nove trge, med katerimi je bil slovenski še posebej zanimiv, ker je predstavljal dobro odskočno točko za prodor na Balkan in naprej. Med takimi ameriškimi družbami je prek ljubljanskega podjetja Intertrade s svojim agresivnim nastopom, ki je vključeval tudi lobiranje pri posameznih politikih, izstopal IBM. Da je šel IBM pri vsiljevanju svoje računalniške tehnologije predaleč oziroma da so se njegovi predstavniki »obnašali preveč oblastno in monopolno«, je v pogovoru s predsednikom GZS priznal tudi ameriški veleposlanik v Jugoslaviji.¹⁹

Blagovna menjava z ZDA je po letu 1970 začela hitro naraščati. Kljub temu da je Slovenija pri 93% svojega izvoza v ZDA lahko koristila ugodnosti z liste pre-

¹⁷ ARS, AS 1165, Skupna vlaganja s tujimi podjetji, 30. 3. 1973.

¹⁸ Delo, 25. 1. 1992, str. 23, Neznanje, ki meji na škandal.

¹⁹ ARS, AS 1165, šk. 1661, Zabeleška, 17. 9. 1981.

ferencialov,²⁰ pa se je delež tega izvoza v celotnem izvozu SRS do leta 1989 v povprečju gibal le med 5. in 7. mestom. Podobno se je dogajalo tudi s slovenskim uvozom iz ZDA. V trgovinski bilanci so obdobjem presežka sledila obdobja primanjkljaja. Tudi za slovenske izvoznike je glavni problem blagovne menjave z ZDA tičal v previsokih domačih cenah za surovine in reprodukcijski material. Podjetja, kot je bilo npr. Mehanotehnika, so morala za domači material v povprečju plačati 50%–150% več, kot ga je plačevala njihova konkurenca na ameriškem trgu, zato so podjetja pri izvozu ustvarjala velike izgube, ki so jih morala pokriti s prodajo na domačem trgu. Ljubljanskemu Slovину pa je šla prodaja vin na ameriškem trgu dobro toliko časa, dokler so bila za dolar in več cenejša od enako kakovostnih vin iz Kalifornije. Ovire za večji izvoz slovenskih izdelkov so bile tudi preniske izvozne spodbude, ki so poleg tega prihajale z veliko zamudo, in pa nerealni tečaj dolarja.

Tabela 2: Blagovna menjava SRS z ZDA v obdobju 1970–1989²¹

V 1000 ameriških dolarjev

Leto	Izvoz	Uvoz	Delež v menjavi SFRJ v %	
			Izvoz	Uvoz
1970	26.337	23.318	29,4	14,6
1971	32.056	20.512	29,4	10,4
1972	38.474	21.708	25,6	10,9
1973	45.305	32.374	19,5	17,3
1974	52.095	40.541	16,5	11,4
1975	38.031	60.705	14,4	14,6
1976	65.619	58.049	18,6	15,7
1977	70.335	104.524	23,7	19,2
1978	81.106	123.216	21,9	20,0
1979	87.760	152.753	23,5	14,4
1980	97.423	159.150	24,8	15,7
1981	104.468	229.894	27,0	24,0
1982	82.110	152.183	26,4	18,0
1983	88.012	156.276	25,4	20,2
1984	116.498	131.522	27,0	21,2
1985	124.798	177.547	27,0	22,8
1986	132.142	121.690	23,4	18,1
1987	149.638	149.956	20,1	20,5
1988	182.819	113.690	23,9	15,7
1989	175.589	131.425	25,4	17,4

Med izdelki, ki so jih slovenska podjetja izvozila na ameriški trg, je bilo največje povpraševanje po lesenem pohištvu in različnih stolih, ki so predstavljali polovico vsega izvoza. Dobro so se prodajali tudi športna obutev, igračke z mehanizmom, smuči, hmelj, nekateri izdelki črne in barvne metalurgije, kristalno steklo, usnjena

²⁰ ARS, AS 1165, šk. 1664, Stališča o gospodarskem sodelovanju SRS z ZDA, 1983.

²¹ ARS, AS 1165, Blagovna menjava z ZDA, šk. 1660 in 1692.

konfekcija, vino, svinjsko strojeno usnje, hladilniki z zamrzovalnikom in orodni stroji. Po vrednosti so bili pri uvozu iz ZDA čisto na vrhu letala DC-9-80 in oprema za JE Krško. Ostali pomembni uvozni artikli iz ZDA so bili: računalniška oprema, celuloza, antibiotiki, koruza, žito in soja, kemične surovine, soljene kože, dolgovlaknati bombaž in odpadki iz železa. Največji slovenski izvozniki so bili: Mehanotehnika, Intertrade, Slovenijales, Lesnina, Iskra Commerce, Metalka, Gorenje, Lek, Slovin, Elan, Tovarna glinice in aluminija Kidričevo, Koto Ljubljana, Jugotekstil, Zlatarna Celje, Železarna Jesenice in Mladinska knjiga. Nekateri med njimi so že v sedemdesetih letih ustanovili v ZDA lastno ali mešano podjetje oziroma poslovalnico. Največ, kar šest lastnih in eno mešano podjetje je ustanovil Slovenijales, Lesnina je imela v tem času lastno in mešano podjetje, svoje podjetje so ustanovili še Iskra Commerce, Metalka, Liko Vrhnika, Intertrade in Splošna plovba Piran, Kompas pa je odprl predstavništvo. V osemdesetih letih je imela Lesnina že devet lastnih in mešanih podjetij in eno predstavništvo, svoje podjetje sta ustanovila še Gorenje in Alpina Žiri, Koto Ljubljana je odprl poslovno enoto v Čikagu, begunjski Elan pa je leta 1986 odkupil ameriško podjetje Monark Sporting Goods INC s središčem v Burlingtonu v zvezni državi Vermont. Od leta 1976 je imela svoje predstavništvo v New Yorku tudi Ljubljanska banka, ki je poleg bančnih opravljala tudi druga dela za podjetja člane banke. Obseg njenega denarnega poslovanja je skokovito naraščal. Leta 1983 je bilo prek njenih računov v ZDA opravljenih 42 000 transakcij v skupnem znesku 6,8 milijarde dolarjev. Leta 1984 je imela Ljubljanska banka v ZDA že 114 korespondentov, ki so imeli račune v 26 bankah.²² V tem letu so se končevale dolgoletne razprave o ustanovitvi lastne banke v New Yorku. To se je zgodilo septembra 1986 in je predstavljalo pomemben dosežek, saj je bila LBS Bank prva jugoslovanska komercialna banka v ZDA.

Na področju neblagovnega prometa so bili za Slovenijo najdonosnejši čarterski prevozi slovenskih izseljencev in ladijski kontejnerski prevoz. Redno linijo z zahodno pacifiško obalo je vzdrževala Splošna plovba Piran. Področje transportnih storitev je bilo sicer izjemno pomembno. Železniško gospodarstvo Ljubljana je imelo pogodbo s hrvaškim podjetjem Đuro Đaković iz Slavonskega Broda za nabavo dizelskih lokomotiv, ki jih je slednje izdelovalo v kooperaciji z ameriško firmo General Motors. Kot kompenzacija za uvožene dele iz ZDA je bil dogovorjen izvoz 40% slovenskega blaga v ZDA. Inex Adria Aviopromet pa je kupovala letala DC-9, ki so jih deloma plačevali z jugoslovanskim izvozom. Sodelovanje na področju turizma pa se ni moglo razviti. Klasičen pristop slovenskih agencij v pridobivanju turistov za potovanje v Slovenijo je bil predrag, zato niso mogle tekmovati s konkurenco tujih turističnih firm.²³ Glavni problem je bilo razhajanje med ameriškimi željami in slovensko ponudbo, ker je bil motiv ameriških turistov pri ogledu Evrope usmerjen na ogled najbolj znanih zgodovinskih in kulturnih znamenitosti, ne pa na počitnikovanje, kar je ponujal slovenski turizem.

²² ARS, AS 1165, šk. 1666, Ekonomski elaborat o ustanovitvi banke v New Yorku. 13. 7. 1984.

²³ ARS, AS 1165, šk. 1662, Platforma za razgovor delegacije Izvršnega sveta SR Slovenije v ZDA, 1981.

V sedemdesetih letih se je povečal tudi obseg t. i. višjega gospodarskega sodelovanja. Do leta 1981 je vrsta slovenskih podjetij sklenilo z ameriškimi pogodbe o prenosu licenc in *know-howa* (13), poslovno tehničnem sodelovanju (5), skupnih naložbah (3), izvajanju investicijskih del (2) in dolgoročni proizvodni kooperaciji (1). Poleg slednje, to je pogodbe o dolgoročnem proizvodnem sodelovanju med podjetjem Black&Decker Grosuplje in ameriško družbo Black and Decker Towson, so bile za slovenski gospodarski razvoj pomembne pogodbe o sovlaganju na področju črne metalurgije (Železarna Jesenice in Armaco/General Electric/ Watterrboury), gumarske industrije (Sava Kranj z International Financing Co., Washington), avtomobilske industrije (TAM Maribor in IFC) in izdelave ročnega orodja (Tehn Impex Ljubljana-Black and Decker Towson). V osemdesetih letih je bila podpisana še pogodba o dolgoročnem sodelovanju med domžalskim podjetjem Toko in ameriško družbo Samsonite.

Tako po obsegu del kot po vrednosti projektov pa sta izstopali pogodbi na področju investicijskih del za JE Krško in rudnik urana Žirovski vrh, pri katerih so kot soinvestitorji sodelovala slovenska podjetja Metalna, Hidromontaža, Litostroj in Rudis. Zgodba o uresničevanju obeh projektov je lep primer agresivne in arogantne amerikanizacije slovenskega gospodarskega življenja. Ameriška politika je kljub boljšim ponudbam nekaterih evropskih družb vsilila svojega izvajalca (Westinghouse). Pogodba po sistemu na ključ je bila sklenjena februarja in je začela veljati novembra 1974 z otvoritvijo posojila v korist ameriškega izvajalca del. JE Krško ni bila, kot je določala pogodba, pripravljena za proizvodnjo leta 1979. Poleg tega, da se izvajalec ni držal rokov, je tudi močno prekoračil predvidene stroške, saj je bil prepričan, da »to zanj ne bo imelo nobenih posledic in da mu bodo vsi stroški zaradi podaljšanega roka izgradnje elektrarne v celoti pokriti«. ²⁴ Pogosti slovenski ugovori niso zalegli. Na pogovorih v ameriškem zunanjem ministrstvu maja 1977 so na opozorila slovenskega predstavnika, da bo imelo zavlačevanje izdaje izvoznega dovoljenja za opremo neugodne posledice, odgovorili, da je tako zaradi nove strategije v ameriški izvozni jedrski politiki, ki je bila posledica indijske atomske bombe. ²⁵ Jedrska elektrarna je začela s proizvodnjo leta 1981. Del te zgodbe je tudi ameriška družba Artur MCKee, ki je izdelala ekonomsko študijo o rentabilnosti nahajališča urana v Poljanski dolini.

Zaradi predstavljenih pogodb, podpisanih sporazumov in izvedenih del je postala Slovenija v letih, ko se je začela pripravljati za osamosvojitve, že močno povezana in odvisna od ameriške tehnologije. Westinghouse je opremil JE Krško in po predaji sodeloval pri letnih remontih, dobavi rezervnih delov in izdelavi gorilnih elementov za reaktor, Inex Adria je imela skoraj izključno ameriška letala, ŽG Ljubljana pa lokomotive General Motorsa, prevladovala je ameriška računalniška oprema. Ameriške banke so bile najpomembnejši posojilodajalec Ljubljanske banke oziroma slovenskemu gospodarstvu. V tem času se je njihova pripravljenost za kreditiranje zelo zmanjšala.

²⁴ Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo. Ljubljana 2006, str. 358.

²⁵ ARS, 1165, šk. 1659, Poročilo iz ZDA, maj 1977.

V sedemdesetih in osemdesetih letih se je zelo povečalo znanstveno-tehnično sodelovanje, ki je temeljilo na posebnem sporazumu, podpisanem leta 1973 in potem leta 1980 podaljšanem do leta 1985. V ZDA je vsako leto odhajalo na dopolnili študij več tehnične inteligence in zlasti ekonomistov, ki so dobili štipendije iz posameznih ameriških programov oziroma skladov. Štipendije oziroma obveznosti za kritje potnih stroškov strokovnjakov je ameriška stran leta 1984 povečala za 30%. Najpomembnejše slovenske znanstvenoraziskovalne ustanove, denimo Inštitut Jožef Štefan, Kemijski inštitut Boris Kidrič, Fakulteta za arhitekturo idr., so izkoristile možnosti in prednosti sodelovanja z ameriškimi univerzami in njihovimi instituti. Sklenjenih je bilo več skupnih raziskovalnih projektov, pri katerih je vsaka stran prispevala polovico potrebnih finančnih sredstev za njihovo izpeljavo.

Tranzicija

V pravem pomenu se je amerikanizacija slovenskega prostora začela v devetdesetih letih preteklega stoletja, to je po političnih spremembah leta 1990 in osamosvojitvi leta 1991. Spremenjen slovenski politični vrh se je že pri premagovanju prvih sistemskih ovir obrnil za pomoč k ZDA. Pri tem je šla Demosova vlada najdlje pri pripravi privatizacijske zakonodaje, saj je za gospodarskega svetovalca najela ameriškega ekonomista, profesorja na Harvardu, Jeffreyja Sachsa. Ta se je s posredovanjem dr. Janeza Drnovška vključil v pripravo privatizacijske zakonodaje marca 1991. Njegov gospodarsko-politični koncept se je razlikoval od predloženega koncepta dr. Jožeta Mencingerja, sicer podpredsednika Demosove vlade in odgovornega za gospodarstvo. Sachsova ekipa je predlagala hiter skok v kapitalizem s sočasno izvedbo najpomembnejših ekonomskih ukrepov. Sachs je skupaj s Davidom Liptonom za slovensko vlado pripravil tudi program gospodarske osamosvojitve in prestrukturiranja slovenskega gospodarstva. Po Mencingerjevem odstopu in po številnih zapletih, kompromisih in dopolnilih prvotnega zakona o privatizaciji je na koncu prevladal neke vrste vmesni model med Mencingerjevim in Sachsovim. Deloma tudi zato, ker Sachsove zamisli o enkratni, ne pa postopni izvedbi privatizacije ni bilo mogoče realno uresničiti in ker se procesa osamosvajanja ni dalo izvesti po zamišljenem idealnem modelu.

ZDA so Republiko Slovenijo priznale 7. aprila 1992, 11. avgusta istega leta pa sta državi vzpostavili diplomatske odnose. Po tem obdobju so se odnosi med državama krepili.

ZDA so postale največja slovenska neevropska trgovinska partnerica. Če primerjamo leto 1991, ko se je Slovenija osamosvojila, in leto 2000, ugotovimo, da se je blagovna menjava med državama povečala. Izvoz se je v tem obdobju povečal za dobrih 100, uvoz pa za približno 150 milijonov dolarjev. Slovenija je v tem času v ZDA izvažala predvsem zdravila, palice in profile iz jekla, stole, hladilnike in naprave za hlajenje, pohištvo, električne motorje in generatorje. Pri uvozu so prevladovala predvsem zdravila, sintetični kavčuk, molibdenove rude in koncentradi,

gumijaste in upogibne cevi, aparati za telefonijo in računalniška oprema. Posamezna področja gospodarskega sodelovanja so urejali posebni sporazumi. Za slovensko stran so bili najpomembnejši tisti, ki so urejali področje naložb. To so bili: Sporazum o vzajemni zaščiti in spodbujanju investicij, Sporazum med Vlado Republike Slovenije in Vlado ZDA o spodbujanju investicij ter Sporazum o zavarovanju investicij, kreditiranju in naložbenih garancijah. Za uresničevanje omenjenih in še drugih sporazumov ter za pripravo novih so skrbele posebne ustanove, med katerimi je treba omeniti dve: prva je »Ameriški poslovni svet – US Business Council (USBC)«, ki je bil dolgo edina uradna, s strani State Departmenta podprta institucija, vezana na gospodarsko sodelovanje s Slovenijo. Druga je »Slovensko-ameriška poslovna skupnost«, ki je bila ustanovljena zato, da poveže predstavnike slovenskih podjetij, LBS banke in Slovenskega turističnega urada iz New Yorka. Za spodbujanje vlaganj ameriških podjetij v Sloveniji je skrbela tudi Ameriška gospodarska zbornica v Sloveniji.

Po podatkih iz leta 2007 so bila slovenska podjetja, ki so največ izvozila v ZDA: Lek d.d., Iskra avtoelektrika d. d., Metal Ravne d.o.o., Impol d.d., Steklarna Rogaška d.d. in Gorenje d. d. Največji slovenski uvozniki v tem letu pa so bili: Jedrska elektrarna Krško d.o.o., Adria Airways d.d., Sava Tires d.o.o., Linxair d.o.o., Veyance Technologies Europe d.o.o. in Metal Ravne d.o.o.

Vrednost slovenskih investicij v ZDA je po podatkih Banke Slovenije konec leta 2006 znašala 48,2 milijona evrov. V ZDA je investiralo 27 slovenskih podjetij, med večjimi so bila Ultra (Telargo), Kolektor d.o.o. (TKI Inc.), Hidria d.o.o. (Hidria US Inc.), Metal Ravne, Impol, Iskra AE Inc. in Kompas Holidays. Po podatkih Banke Slovenije so neposredne investicije iz ZDA konec leta 2006 znašale dobrih 100 milijonov evrov. V resnici so bile še precej višje, ker je veliko ameriških družb svoj kapital vlagalo prek svojih evropskih podružnic. Največja podjetja z ameriškim kapitalom v Sloveniji leta 2006 so bila: Sava Tires d.o.o. (tuji investitor Goodyear Dunlop), Veyance Tecnology d.o.o. (tuji investitor Carlyle Group), Ecolab d.o.o. (tuji investitor Ecolab Holdings).

Med večjimi podjetji v Sloveniji, ki so v času tranzicije prišla v roke ameriških družb, izstopa tovarna avtomobilskih pnevmatik Sava Kranj. Pogajanja Save z Goodyear Tire&Ruber Company so se začela 1995 in so trajala do leta 1998, ko je kranjsko podjetje postalo sestavni del tega ameriškega koncerna. Naslednje leto so začeli v podjetju Sava Tires, poleg domače blagovne znamke Sava, proizvajati in tržiti tudi pnevmatike blagovne znamke Goodyear, Fulda, Debica. Že do leta 2002 se je Sava Tires uvrstila med najboljša podjetja v koncernu. Dokončala je gradnjo novega distribucijskega centra, ki je pokrival potrebe za vso Jugovzhodno Evropo.

Ameriška posredna ali neposredna navzočnost je veliko prispevala h kakovostnim spremembam v miselnosti in organiziranosti, ki so se zgodile v slovenskem gospodarstvu po letu 1991. Če jih strnemo, potem lahko zapišemo, da je prišlo do popolne reorganizacije odnosov v podjetjih. Novi lastniki, ki so bistveno povečali svoj vpliv na sprejemanje ključnih odločitev pri vodenju podjetij, so se osredotočili samo na širitev obsega poslovanja podjetij, povečanje prodaje in racionalizacijo

stroškov. V novih pogojih je postal dobiček edino merilo uspešnosti, delavec pa vrsta reprodukcijskega materiala, pri katerem je treba zniževati stroške. Kako so se ta načela izražala v praksi, si lahko pogledamo na primeru Save Tires. Ameriški lastnik je vse poslovanje in proizvodnjo podredil enemu samemu imperativu: biti uspešnejši ob hkratnem zniževanju stroškov. Zato je uveljavil nova vzorčna pravila, po katerih so morali vsi zaposleni, torej ne le delavec, temveč tudi njegovi nadrejeni, izpolnjevati normo. Norma vseh norm je postala rast proizvodnje, prodaje in profita. Od leta 2000 se je proizvodnja v Savi zelo povečala, dobiček se je podvojil, število zaposlenih pa se je zmanjšalo. Ameriško lastništvo je za zaposlene pomenilo, da delovna mesta niso bila varna. »Povsem jasno je,« je povedal v intervjuju eden od vprašanih delavcev, da »lahko lastniki kadar koli pripeljejo ladjo, tovarno naložijo na zabojnike in jo prepeljejo v Indijo. Zato izpolnjujemo normo in jo tudi presegamo, dokler jo lahko.« Zaposleni v Savi so iz leta v leto bolj občutili pritisk globalnega trga delovne sile, zniževanje standardov socialne zaščite, vedno ohlapnejše zaveze delodajalcev do zaposlenih in »krušenje« moralne odgovornosti lastnikov in menedžerjev. Delavec v proizvodnji je leta 2008 dobil za delo v štirih izmenah z vsemi dodatki in nadurami 700 evrov. Delati je moral tudi ob sobotah in nedeljah. Ameriški lastnik je uvedel posebne denarne nagrade za skupine delavcev, ki so v tekočem mesecu porabili najmanj bolniškega dopusta. Zaradi daljše bolniške odsotnosti je lahko skupina ostala brez predvidenega dodatka. Prišlo je tako daleč, da so se delavci med seboj prepirali, ali je nekdo res upravičen vzeti bolniško. Solidarnost v tradicionalno delavskem kolektivu je razpadla. Tovarištvo z delovnim kolegom je nadomestila lojalnost podjetju. Lastnik je uvedel tudi posebno obliko »pranja možganov«. Posamezne delavce so tudi po večkrat na mesec poklicali na pogovor z vodilnimi uslužbenci podjetja, ki niso govorili slovensko. Zaposleni so v intervjuju povedali, da jim angleščina ne dela težav, zato jih moti, ker njihov pogovor poteka prek prevajalca, ki marsikaj prevede napačno. »Tako jim zbijajo samozavest, da bi se počutili manj vredne in se ne bi upirali,« so še povedali zaposleni.²⁶

Med drugimi posrednimi vplivi, ki jih lahko pripišemo amerikanizaciji slovenskega gospodarstva, je treba izpostaviti vse večjo uporabo finančnih vzvodov za financiranje menedžerskih odkupov in za nadomeščanje dražjega, lastniškega financiranja družbe. Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij je bil naravnano tako, da je zaposlenim v podjetjih omogočal ohraniti večinsko notranje lastništvo. Ta pojav je bil tudi v ZDA dokaj razvit. Notranje lastništvo je namreč služilo kot instrument motiviranja zaposlenih.

V času tranzicije je amerikanizacija dosegla velik razmah tudi na drugih področjih družbenega delovanja, v medijih, medsebojnih komunikacijah in v zasebnem življenju. Potrošništvo in z njim povezana »macdonaldizacija družbe« sta postala nova paradigma sodobne slovenske družbe. Po letu 1991 so se tudi v Sloveniji nekdanje industrijske hale začele spreminjati v mega- in hipermarkete ter igrati vlogo »mest v mestu« in »mest spektakla«. Po ameriških zgledih so slovenski BTC-ji poleg trgovske

²⁶ Delo, 19. 4. 2008, str. 4, Udarniki kapitalističnega dela, Objektiv.

ponujali tudi posebno kulturno ponudbo, ki naj bi pripeljala do demokratizacije umetnosti in kulture. Tudi Slovenija se ni mogla izogniti ameriškim podjetjem in produktom, ki so obnoreli ves svet. McDonald's, Coca Cola, Disney oziroma njihovi produkti in storitve, ki so odlični in eden največjih primerov strateškega partnerstva na svetu, so postali pogosta izbira zlasti mlajšega slovenskega državljana.

Po drugi svetovni vojni je bilo v Sloveniji in Jugoslaviji protizahodno in protiameriško razpoloženje nekaj časa sestavni del komunistične politike, ki pa se je po prekinutvi odnosov z Moskvo in komunističnimi državami znašla v protislovnem položaju. Na Zahodu in v ZDA je na eni strani iskala politično podporo in gospodarsko pomoč, na drugi pa najrazličnejše zahodne vplive (v kulturi, znanosti, v javnem življenju) presojala z izrazitim nezaupanjem, čeprav jim vrat v državo ni mogla povsem zapreti. Ta ambivalenca je značilna za ves povojni čas vse do razpada Jugoslavije v osemdesetih letih, saj je bilo kritično razpoloženje do ZDA vztrajen spremljevalec postopnega zgledevanja po ameriških poslovnih in kulturnih vzorcih.

V času tranzicije so postali nosilec antiamerikanizma nevladne organizacije in različna socialna gibanja.

Jože Prinčič

INFLUENCE OF AMERICANISATION ON THE ECONOMIC LIFE IN SLOVENIA WITH
THE EMPHASIS ON THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

S u m m a r y

The process of Americanisation (the transfer of basic values, relations, rules, organisational forms, and also technology from the United States into the lives of other states) has not been constant and linear. It has taken place in several waves, differing from each other with regard to space as well as time. Until the 1980s Americanisation had been more prominent in the economically developed countries with capitalist regimes, while later it also started to alter the makeup of the post-communist societies. Apart from the elated admirers of the American development model, critics soon raised their voices, bringing the attention to its economic, social and other shortcomings and weaknesses. Also at the level of the individual governments, Americanisation in the second half of the 20th century was not always and everywhere accepted positively. It was criticised, opposed, as well as resisted.

Slovenians, first as individuals and then as a society, faced the process of Americanisation during its beginnings, and have remained in touch with it to this very day. Americanisation involved various processes and was accompanied by rises and falls, sympathy and opposition, as well as elicited different responses from the political and other elites. During the socialist regime in Slovenia (from 1945 to 1990) we cannot discuss Americanisation in Slovenia as a consistent economic and social practice. Nevertheless, the American influence has always been present and increasingly prominent, therefore we can say Slovenians have entered the modern, technologically developed world through the gates of the United States. During the first years after World War II the American economic influence asserted itself through various UNRRA supplies, and later through various forms of aid in the field of technical cooperation and food supply. In the 1960s and 1970s the cooperation between American and Slovenian companies and scientific institutions started strengthening. Before the dissolution of Yugoslavia the influence of the United States of America had increased in the field of banking and debt crisis resolution. However, Americanisation truly asserted itself after the political changes and the Slovenian attainment of independence in the beginning of the 1990s. During the transition Americanisation expanded and strongly influenced the changes in economic thinking and organisation. Consumption became the new paradigm of the modern Slovenian society.